

УДК 343.2(477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-6)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Чуваков Олег Анатолійович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9983-8943>

У статті досліджено проблемні питання щодо кримінально-правової протидії злочинам терористичної спрямованості у контексті посилення загроз конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України.

Констатовано, що за сучасних геополітичних реалій наявна система такої протидії не відповідає викликам та загрозам сьогодення. Аргументовано, що багато суспільно небезпечних діянь, розміщених у IX розділі КК України, здатні зазіхати одночасно і на основи національної безпеки України. Відповідно, подібна конфігурація виникаючих загроз зазначеному об'єкту кримінально-правової охорони вимагає свого переосмислення, доповнення чи змін.

Зазначається, що в умовах існуючої загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності нашої держави, проблема нейтралізації та протидії злочинам терористичної спрямованості уявляється більш ніж актуальною та гострою, а ефективне застосування норм кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за вчинення таких кримінальних правопорушень, має особливо важливе превентивне і політичне значення.

Наголошується, що в авангарді протидії злочинам терористичної спрямованості виступають правові норми, які передбачають кримінально-правову охорону громадської безпеки. Однак з урахуванням існуючої об'єктивної дійсності та стрімкої зміни геополітичної реальності, злочини терористичної спрямованості вже далеко вийшли за межі посягань проти громадської безпеки, у тому числі зазіхаючи на основи національної безпеки.

Стверджується, що проблема обґрунтованості й необхідності кримінально-правової охорони як державної, так й громадської безпеки в теорії і філософії кримінального права, викликає досить цікаву дискусію в тій частині, що наявність у вітчизняному законодавстві подібних кримінально-правових заборон, з одного боку, є природною і досить обґрунтованою, а з іншого – матеріальна складова розглянутих діянь характеризується більшою мірою політичною, ніж правовою доцільністю.

Аргументовано, що в умовах триваючого збройного конфлікту особливо гостро постало питання щодо необхідності переосмислення та якісної зміни вітчизняного кримінального законодавства з метою належної охорони та захисту нашої державності, тому що існуюче нормативно-правове забезпечення охорони основ національної безпеки не відповідає в повному обсязі реаліям сьогодення, це дозволило б належним чином протидіяти існуючим викликам у цій сфері життєдіяльності нашої держави. З метою більш ефективного захисту основ національної безпеки необхідно відіти коло суспільно небезпечних посягань, які безпосередньо або навіть опосередковано, здатні завдати шкоди вказаному об'єкту кримінально-правової охорони.

Ключові слова: загроза, тероризм, національна безпека, громадська безпека, об'єкт, закон, злочин, держава, особа, суспільство.

Chuvakov Oleg. Conceptual issues of qualifying terrorist criminal offenses in the current context

The article examines problematic issues related to the criminal-legal response to terrorist crimes in the context of increasing threats to the constitutional order, sovereignty, territorial integrity and inviolability of our state.

It was established that under the current geopolitical realities, the existing system of such countermeasures does not meet the challenges and threats of today. It is argued that many socially dangerous acts placed in Chapter IX of the Criminal Code of Ukraine are able to encroach on the national security of our state at the same time. Accordingly, a similar configuration of emerging threats to the specified object of criminal law protection requires its rethinking, additions or changes.

It is noted that in the conditions of the existing threat to the constitutional system, sovereignty, territorial integrity and inviolability of our state (taking into account the existing Russian-Ukrainian military conflict), the problem of neutralization and countering terrorist crimes is more than relevant at the current stage of the development of our statehood, and the effective application the norms of criminal legislation, which provide for responsibility for the commission of such criminal offenses, have a particularly important preventive and political significance.

It is emphasized that at the forefront of combating terrorist-oriented crimes are the legal norms that provide for the criminal-legal protection of public safety. However, taking into account the existing objective reality and the rapid change of geopolitical reality, terrorist-oriented crimes have already gone far beyond encroachments against public security, including encroaching on the foundations of national security.

It is argued that the problem of the validity and necessity of the criminal law protection of political power in the theory and philosophy of criminal law causes a rather interesting discussion in that the presence of similar criminal law prohibitions in the

domestic legislation, on the one hand, is natural and quite justified, and on the other on the other hand, the material component of the acts in question is characterized to a greater extent by political than legal expediency.

It is argued that in the conditions of the ongoing armed conflict, the question of the need to rethink and qualitatively change the national criminal legislation in order to properly protect and protect our statehood has become particularly acute, because the existing regulatory and legal protection of the foundations of national security does not fully correspond to the realities of today, it would make it possible to adequately counteract the existing challenges in this area of our state's life. In order to more effectively protect the foundations of national security, it is necessary to highlight the circle of socially dangerous encroachments, which are directly or even indirectly capable of harming the specified object of criminal law protection.

Key words: *threat, terrorism, national security, public security, object, law, crime, state, personality, society.*

Вступ. В умовах існуючої загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності нашої держави (з урахуванням існуючого російсько-українського військового конфлікту), проблема нейтралізації і протидії злочинам терористичної спрямованості, представляється більш ніж актуальною на сучасному етапі розвитку нашої державності, а ефективне застосування норм кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за вчинення таких кримінальних правопорушень, має особливо важливе превентивне і політичне значення.

В авангарді протидії злочинам терористичної спрямованості виступають правові норми, які передбачають кримінально-правову охорону громадської безпеки. Однак з урахуванням існуючої об'єктивної дійсності та стрімкої зміни геополітичної реальності, злочини терористичної спрямованості вже далеко вийшли за межі посягань проти громадської безпеки, у тому числі зазіхаючи на основи національної безпеки. У цьому контексті, видається вельми актуальним судження Б. Д. Леонова: «У зв'язку з посиленням тенденції до глобалізації, збройна конфліктність стала впливовим фактором міжнародних відносин, що розширило межі об'єкта регулювання міжнародного права, зміст якого охоплюється відносинами між державою і певною соціальною групою населення, яка за допомогою зброї справляє вплив з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади чи іншими політичними цілями [1, с. 69].

При цьому проблема обґрунтованості й необхідності кримінально-правової охорони політичної влади у теорії і філософії кримінального права викликає досить цікаву дискусію в тій частині, що наявність у вітчизняному законодавстві подібних кримінально-правових заборон, з одного боку, є природною і досить обґрунтованою, а з іншого – матеріальна складова розглянутих діянь характеризується більшою мірою політичною, ніж правовою доцільністю.

Подібні положення властиві й окремим заходам, які здійснюються з метою локалізації і припинення диверсійно-терористичної діяльності. Заведено вважати, що одним із найбільш раціональних методів боротьби з будь-якими проявами міжнародного тероризму і диверсіями є застосування конвенційного механізму, тобто результатів окремих конвенцій, що мають за свою мету боротьбу з кожним окремо взятим видом терористичної чи диверсійної діяльності. Так, результати вивчення зарубіжного досвіду протидії цим соціально небезпечним явищам свідчать, що в основному держави прямують двома шляхами. Перший характеризується тим, що в більшості з них діють окремі норми кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за тероризм і диверсії. Другий свідчить про те, що в інших державах терористичний характер діянь розглядається як кваліфікуюча ознака, що є підставою для посилення покарання за злочини цієї спрямованості [2, с. 278–280].

Отже, видається доцільним, що в умовах триваючого збройного конфлікту особливо гостро постало питання щодо необхідності переосмислення та якісної зміни вітчизняного кримінального законодавства з метою належної охорони та захисту нашої державності, тому що існуюче нормативно-правове забезпечення охорони основ національної безпеки не відповідає в повному обсягу реаліям сьогодення, це дозволило б належним чином протидіяти існуючим викликам у цій сфері життєдіяльності нашої держави. З метою більш ефективного захисту основ національної безпеки необхідно виділити коло суспільно небезпечних посягань, які безпосередньо або навіть опосередковано, здатні завдати шкоди вказаному об'єкту кримінально-правової охорони.

Матеріали та методи. Основою даного наукового дослідження стали праці О. Ф. Бантишева, О. В. Шамара, Б. Д. Леонова та інших. Методологію наукової роботи складають низка загальних та спеціальних методів, зокрема: метод аналізу та синтезу, метод індукції та дедукції та метод моделювання.

Результати. Вважаємо, що визначення чіткого та вичерпного кола злочинів, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони основ національної безпеки України, обумовлено природною потребою кримінально-правової науки та практики. Ця обставина дозволяє проявити системний підхід щодо локалізації та протидії найбільш небезпечним посяганням на основи національної безпеки України. Саме з цією метою у чинному кримінальному законодавстві український законодавець сконцентрував групу подібних однорідних суспільно небезпечних посягань у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України. Однак, з урахуванням вже існуючих нових викликів, у тому числі терористичної спрямованості, не менш гострою

та досить актуальною є проблема наповнюваності даного розділу Кримінального кодексу України відповідним змістом, тобто кримінально-правовими приписами, що відповідають сучасним реаліям [3, с. 158].

Як нам уявляється, такими нормативними приписами, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення подібних злочинів, повинні бути норми, що містять ознаки лише тих діянь, які реально становлять відповідну загрозу основам національної безпеки України. Ними можуть бути як цілком «нові» кримінально-правові норми, так і, певною мірою, оновлені норми Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України. При цьому слід зазначити, що наявність ефективного механізму якісного формування таких положень видається надзвичайно важливим, оскільки його наявність дозволить виключити із законодавчої практики випадки поспішної криміналізації, що, згодом, може призвести до активних наукових дискусій у частині встановлення – яким безпосередньо суспільним відносинам (інтересу, благу чи соціальній цінності) завдається шкода через їх вчинення, але це, своєю чергою, може сприяти активізації відповідних проблем як у частині науково-теоретичної класифікації таких діянь, так і у частині їх кваліфікації практичними працівниками.

Однак, враховуючи сучасну ступінь реальності загроз суверенітету, конституційному ладу, територіальній цілісності та недоторканності України, вважаємо, що злочини терористичної спрямованості зазіхають на основи національної безпеки України не менш, ніж на громадську безпеку нашої держави. У контексті цієї проблематики неодноразово висловлювалися й відомі українські вчені, які досліджували проблеми забезпечення національної та громадської безпеки як об'єктів кримінально-правової охорони. Зокрема, О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара зазначають, що злочини проти основ національної безпеки мають бути доповнені злочинами терористичного спрямування. А саме, на їхню думку, злочини, передбачені у ст.ст. 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України, потребують свого перенесення з розділу IX Особливої частини, (який, після змін, які були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2627-VIII, має назву «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки») у розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України [4, с. 39]. Це має принципове значення, оскільки суспільно небезпечні діяння, передбачені ст.ст. 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 та 258-6 КК України є саме злочинами, а не кримінальними проступками. Визначення у якості родового об'єкта терористичного акту основ національної безпеки України, на думку авторів, дає змогу включити його до злочинів проти основ національної безпеки України. Як нам здається, представлена точка зору заслуговує на належну увагу і додатковим чином лише підтверджує наше концептуальне бачення вирішення цієї проблеми.

Отже актуальною для вирішення поставлених завдань є не тільки процедура "переміщення" нової групи злочинів терористичної спрямованості у зазначений розділ Особливої частини КК, а й усунення протиріч у частині розмежування суміжних не лише за юридичними ознаками, а й за їх спрямованістю злочинів: диверсії (ст. 113) та терористичного акту (ст. 258). Так, об'єктивна сторона вказаних злочинів схожа та збігається за багатьма ознаками. Лише у процесі ретельного розслідування таких злочинів, при встановленні ознак суб'єктивної сторони, можна з впевненістю констатувати, що було вчинено: терористичний акт чи диверсія.

Так, якщо основною метою диверсії є ослаблення держави шляхом зниження її економічного, оборонного чи науково-технічного потенціалу, то основною метою терористичного акту є залякування населення, вплив на прийняття рішень або стримування від їх прийняття органами державної влади чи їх представниками, привернення уваги громадськості до різного роду поглядів терориста тощо. Таким чином, спеціальна мета є тією основною ознакою, що, як правило, дозволяє розмежовувати такі близькі за багатьма ознаками злочини.

Проте, на нашу думку, можна виділити ще одну визначальну особливість, що сприяє розмежуванню розглянутих злочинів. У цьому разі йдеться про те, що при вчиненні як одного, так і іншого злочину злочинець по-різному прагне їх здійснити. Так, при вчиненні терористичного акту винна особа, як правило, навмисно здійснює його відкрито, зухвало і демонстративно, намагаючись привернути до себе і своїх дій як можна більше уваги з боку громадськості, засобів масової інформації, тобто йдеться про своєрідне афішування своєї злочинної дії (діяльності) [5, с. 163]. Чим більше осіб довідаються про вчинений злочинний акт, тим ближче злочинці до своєї наміченої мети – залякування населення тощо. У деяких випадках навіть спостерігається їх прагнення до притягнення до відповідальності за наслідки нещасних випадків, до яких вони не мали жодного відношення. Такий випадок мав місце в одній сусідній державі при загорянні природного газу в одному з житлових будинків [6, с. 117].

При здійсненні диверсії злочинець, навпаки, як правило, навмисно вчиняє свій злочин максимально непомітно (таємно), так, щоб ні в кого з оточуючих або навіть представників правоохоронних органів

не виникало певних версій у частині фактичної, об'єктивної оцінки вчиненого. Так, деякі дослідники диверсійні акти розглядають як «активні підривні заходи невеликих секретних загонів і груп... що... мають індивідуальний характер і здійснюються спеціально підготовленими особами, засланими в цю місцевість з іншого боку» [7, с. 187]. Вчинивши такий злочин, винна особа не дає про себе знати на відміну від подібних дій при здійсненні терористичного акту.

Отже, саме за ознакою спеціальної мети та додатковою ознакою, яку ми запропонували (не враховуючи деяких інших ознак), диверсію треба відмежовувати від такого суміжного злочину, як терористичний акт.

Беручи до уваги всі вищезгадані обставини, що сприяють концептуальному розумінню природи та сутності сучасного тероризму, на нашу думку, неможливо обмежитися лише процедурою наповнення І розділу Особливої частини КК новими злочинами. Тому з метою ефективного вирішення існуючих завдань деякі склади цього розділу потребують певних змін, які належним чином відповідали тим загрозам, які стоять зараз перед нашою державністю.

Так, як нам здається, назва складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»), не зовсім відображає його сучасну політико-правову сутність, тобто в указаній редакції такий склад та його назва не відповідають в повному обсязі тим загрозам і викликам, які існують в теперішній час для нашої держави, в тому числі, враховуючи масштаби загроз терористичних, екстремістських і сепаратистських проявів, що супроводжуються широким застосуванням різноманітних видів сучасної зброї як воєнізованими формуваннями, так і окремими злочинними організаціями.

У зв'язку з цим пропонується назву статті 109 КК України викласти в наступній редакції – *«Політичний тероризм»*. Така зміна обумовлена необхідністю збереження непорушними політико-ідеологічні засади конституційного ладу України, з урахуванням глибокої внутрішньодержавної політичної кризи та значної активізації різноманітних політичних сил екстремістської та терористичної спрямованості. Використання останніми існуючої нестабільної політичної (іноді революційної) обстановки може бути направлено на нелегітимне повалення державної влади або зміни конституційного ладу та утвердження в Україні авторитарного режиму.

Крім того, як свідчить вітчизняна та міжнародна практика, дії, що зазначені у диспозиції ст. 109 КК України, доволі часто пов'язані із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї, яка готується заздалегідь, та використовується як окремими учасниками таких проявів, так і за участю різноманітних збройних формувань, що приєдналися до вчинення зазначених злочинних дій. У зв'язку з цим пропонується внести певні зміни до ст. 109 КК України. Так, на нашу думку, частини 3, 4 та 5 ст. 109 КК України необхідно викласти в наступній редакції:

3. «Організація збройного повстання, пов'язаного із застосуванням зброї або загрозами її застосування з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу, або захоплення державної влади, а також збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним забезпечувати конституційний порядок, а також активна участь у збройному повстанні або змова на вчинення зазначених дій», –

4. «Публічні заклики до збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, або до збройного опору урядовим військовим підрозділам, покликаним забезпечувати конституційний порядок, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій», –

5. «Дії, передбачені частинами другою та четвертою цієї статті, які вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації», –

Пропонуємо додати до ст. 109 КК України частину 6 – заохочувальну норму, яка сприятиме вчиненню особою активних посткримінальних дій, із подальшим звільненням її від кримінального переслідування при дотриманні необхідних умов:

6. «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона своєчасно та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшої шкоди інтересам України, а також, якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину».

У частині 3, яка посідає центральне місце в запропонованій редакції, передбачені наступні основні форми об'єктивної сторони вказаного злочину, а саме: *«Організація збройного повстання»* та *«Активна участь у збройному повстанні»*.

Під організацією збройного повстання слід розуміти здійснення різного роду підготовчих дій, спрямованих на активну збройну протидію легітимній владі в Україні. Такі дії можуть бути виражені в: плануванні таких протиправних дій, розпалюванні в суспільстві вкрай негативного ставлення до існуючої законної

влади, вербуванні майбутніх учасників такого повстання, матеріальному забезпеченні учасників такого повстання, забезпеченні таких учасників необхідними видами зброї тощо.

Активна участь у збройному повстанні – це безпосереднє вчинення різного роду насильницьких дій, які поєднані із застосуванням або спробою застосування зброї для досягнення бажаного злочинного результату.

Відповідно, оновлена версія цієї норми може бути викладена таким чином:

Стаття 109. Політичний тероризм

1. Дії, вчинені з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, –.

2. Публічні заклики до насильницької зміни або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –.

3. Організація збройного повстання, пов'язаного із застосуванням зброї або загрозами її застосування з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу, або захоплення державної влади, а також збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним забезпечувати конституційний порядок, а також активна участь у збройному повстанні або змова на вчинення зазначених дій, –.

4. Публічні заклики до збройного повстання з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, або до збройного опору урядовим військовим підрозділам, покликаним забезпечувати конституційний порядок, а також поширення матеріалів із закликами до здійснення таких дій, –.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою та четвертою цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –.

6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона своєчасно та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшої шкоди інтересам України, а також, якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину.

Отже, як нам здається, на підставі здійсненого аналізу можна констатувати, що беручи до уваги існуючу тотожність у частині ступеня суспільної небезпеки злочинів терористичної спрямованості з державними злочинами, а це безпосередньо визначається і суміжністю ознак об'єктивної сторони (диверсія / терористичний акт), свідчить про існування нерозривного взаємозв'язку між ними, а значить і реальною здатністю злочинів терористичної спрямованості безпосередньо заподіяти шкоду, що охороняються Розділом I Особливої частини КК, благам та інтересам держави (конституційний лад, суверенітет, обороноздатність та ін.).

Висновки. Висловлені нами аргументи щодо напрямів удосконалення правових засад антитерористичної безпеки держави, запропоновані зміни щодо змісту та структури Розділу I Особливої частини чинного Кримінального кодексу України – «Злочини проти основ національної безпеки», дозволять посилити заходи кримінально-правової репресії щодо антидержавних посягань терористичної спрямованості з метою локалізації таких злочинних проявів у сучасних умовах. Також висловлені пропозиції, які певною мірою сприятимуть подальшому процесу уніфікації та диференціації чинного кримінального законодавства щодо протидії протиправним посяганням терористичного характеру на основі національної безпеки України, а отже, істотно підвищать ефективність боротьби з ними на сучасному етапі кримінально-правової охорони вказаного об'єкту.

Література:

1. Леонов Б., Василичин В. Тероризм як різновид соціального конфлікту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 66–71.

2. Чуваков О. А. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинами терористичної спрямованості. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 276–281.

3. Chuvakov Oleg. Improvement of criminal and legal protection of the basis of national security of Ukraine in the context of euro integration. *Development of national law in the context of integration into the European legal space: [monografie] / Scientific Board: Grazyana Dzwonkowska, Petkov Sergey, Stukalenko Olga, Gurzhii Taras*. Warszawa, 2018. S. 158.

4. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-є вид., перероб. і допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.

5. Чуваков О. А. Диверсія і тероризм: проблеми розмежування злочинів. *Матеріали 71-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ* (м. Одеса, 23–25 листоп. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 162–164.

6. Чуваков О. А. Деякі питання щодо розмежування диверсії та тероризму. *Матеріали 65-ї наук.-практ. конф. проф.-викл. складу ОНУ* (м. Одеса, 24–26 листоп. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 116–118.

7. Чуваков О. А. Історичні аспекти виникнення диверсії. *Ринкова економіка*. 2009. Т. 12, вип. 25. С. 186–190.

References:

1. Leonov, B., & Vasylyshyn, V. (2015). Teroryzm yak riznovyd sotsialnoho konfliktu. [Terrorism as a type of social conflict]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 2. P. 66–71 [in Ukrainian].
2. Chuvakov, O. A. (2010). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u sferi borotby zi zlochynamy terorystychnoi spriamovanosti. [International cooperation in the field of combating terrorist crimes]. *Pravova derzhava*. № 12. P. 276–281 [in Ukrainian].
3. Chuvakov, Oleg (2018). Improvement of criminal and legal protection of the basis of national security of Ukraine in the context of euro integration. *Development of national law in the context of integration into the European legal space*: [monografie] / Scientific Board: Grazyna Dzwonkowska, Petkov Sergey, Stukalenko Olga, Gurzhii Taras. Warszawa, P. 158 [in English].
4. Bantyshev, O. F., & Shamara, O. V. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii): monohrafiia. 3-ye vyd., pererob. i dopov. [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification): monograph. 3rd ed., revision. and added]. Luhansk: TOV «Virtualna realnist». 240 p. [in Ukrainian].
5. Chuvakov, O. A. (2016). Dyversii i teroryzm: problemy rozmezhuvannia zlochyniv [Subversion and terrorism: problems of distinguishing crimes]. *Materials of the 71st Science. conf. prof.-lecturer of the ONU* (Odesa, November 23–25, 2016). P. 162–164 [in Ukrainian].
6. Chuvakov, O. A. (2010). Deiaki pyttannia shchodo rozmezhuvannia dyversii ta teroryzmu. [Some questions regarding the distinction between sabotage and terrorism]. *Materials of the 65th Science-Practice. conf. prof.-lecturer of ONU* (Odesa, November 24–26, 2010). P. 116–118 [in Ukrainian].
7. Chuvakov, O. A. (2009). Istorychni aspekty vynyknennia dyversii. [Historical aspects of the emergence of sabotage]. *Rynkova ekonomika*. Vol. 12, issue 25. P. 186–190 [in Ukrainian].